

Városépítészet a klasszicizálás és a modernitás irányzatai közt

A dél-budai Szentimreváros kialakulása

A századelő városépítészete tervezéstörténeti szempontból a pluralizmus időszaka. A korszakban egyszerre volt jelen a klasszikus városépítészeti hagyomány és a kertvárosi törekvések, miközben már érzékelt a modernizáció eszméjének hatásait is. A nemzetközi tendenciák a korszak nagyvárosaiban, így Budapest korabeli fejletéseiben is tükröződtek. Dél-Buda épp ebben az időszakban épült ki a Duna-part menti mocsaras terület feltöltésével, a terület mesterséges kialakításából adódóan szinte városépítés-történeti előzmények és korábbi beépítési rétegek nélkül. Ebben a helyzetben a korabeli városépítészeti hatások tisztán érvényesülhettek. A beépítés során északról dél felé több ütemben alakult ki a városrész a II. világháborúig, az egyes fázisok a beépítési minták evolúcióját is megmutatják.

A vizsgálat során a korszak átalakuló beépítési mintáit tekintjük át, és arra keressük a választ, hogyan kom-

binálódott a történeti jelleg és a modernitás. Az elemzés során több léptékben, a városi struktúra, a beépítési mintázatok és az építészeti formálás felől elemezzük a tervezéstörténetet. A tanulmány forrásaként a helytörténeti források, illetve a városrész építéstörténetét feldolgozó korábbi publikációk szolgálnak. A városrész fejlődésében kezdettől fogva fontos szerepet játszott a Műegyetem. Az Urbanisztika Tanszék már a jogelőd 1929-es alapításától kezdve kiemelt figyelemmel tekintett az intézményt körbevevő terület fejlődésére, és ez a megkülönböztetett figyelem az oktatásban és a kutatásban a mai napig megmaradt. A városrész történetét az egyetemi oktatásban a környező beépítési mintákat a helyszínen bemutató, nagy hagyománnyal rendelkező sétákon ismertetjük meg a hallgatókkal. Épp ezért fontos forrást jelentett az Urbanisztika Tanszék történetét, tudásközösségét feldolgozó intézménytörténeti könyv és a városrészrel foglalkozó

Kilátás
a Gellérthegyről
dél felé.
Előtérben
a Gellért
Gyógyfürdő és
a Műegyetem,
távolabb
a Lágymányosi-tó
és a Déli összekötő
vasúti híd, 1926
Fotó: TEHTUBE
© fortepan

korábbi kutatások is.¹ A helytörténeti vizsgálatok eredményeit a korszak hazai és nemzetközi városépítészeti történeti feldolgozásai kontextualizálják. A tanulmánnyal a célom a nemzetközi városépítészeti eszmetörténeti tendenciáinak és a lokális városfejlődés mintázatainak összehasonlító vizsgálata. Arra keresem a választ, hogy az épületléptéki értékeléseken túl milyen tágabb léptékszinteken mutatható ki egy korszak eszmetörténetének hatásmechanizmusa.

A történeti városrész elemzésének tágabb perspektívájához érdemes megismernünk a történeti települési táj fogalmát. A fogalom az UNESCO 2011-es bécsi memorandumában jelent meg, hazai adaptációját Sonkoly Gábor történész alakította ki, a városépítészeti értelmezésre pedig először Meggyesi Tamás tett kísérletet,² majd további városépítészeti kutatásokban is megjelent a fogalom.³ A történeti városi táj (Historic Urban Landscape) koncepciója a korábban elsősorban az épületeket előtérbe helyező műemlékvédelmi szemléletet szerette volna tágabb összefüggésbe helyezni.⁴ A történeti települési táj fogalom ugyanis nemcsak az egyes épületekben rejlik, hanem a városszövetben megmutatkozó történeti értékekre is rámutat. Az egyes helyett a többesre, az egyéni építészeti karakter helyett a közösségre helyezi a hangsúlyt. A tájfogalom beemelésével pedig lehetővé válik a homlokzatok nézetéből megszerkesztett városképen túl a látvány komplex észlelésének az értelmezése is. Épp ezért a történeti települési táj fogalmában nemcsak az örökség védelme, hanem az örökség kezelése, az örökségmenedzsment is meghatározó. A tájfogalom lehetővé teszi a város eltérő nézőpontjainak, perspektíváinak az integrálását. Ebből adódóan pedig a hivatalos intézményi narratívákon túl felértékelődnek a helyi közösségek történetei, értelmezései, amelyek új dimenziókat nyithatnak meg az örökségvédelemben. Ez a perspektíva számunkra azért is érdekes, mert, ahogy látni fogjuk, Szentimreváros kialakulásában és jelenkori fejlődésében is kiemelt a sajátos lokális társadalom jelentősége.

A történeti települési táj az eltérő építési rétegek közt is kontinuitást teremt. A városi szövetet a történeti kontextusból kimozdítva a jelen városfejlődési dinamikáján keresztül szemléli, ami lehetővé teszi, hogy az építési rétegeket a kortárs tendenciákkal együttesen értelmezzük. Ez egy olyan városrész esetében, amelynek kialakulása

is egy plurális időszakra tehető, és a jelen fejlődésében is meghatározók a kortárs irányzatok, különösen fontos. A vizsgálatunk elsősorban a városrész kialakulásának folyamatára, történeti rétegeire összpontosít, ugyanakkor épp ez a történeti rétegzettség adhatja a jelenkori városmegújítási kísérletek alapját is. Érdemes először megismernünk azokat a korabeli irányzatokat, amelyek a XIX. század második felében, majd a XX. század elején hatással voltak a városrész kialakulására.

Budapest XIX. századi városfejlődésén legerőteljesebben az európai városépítészeti klasszikus hagyományának hatásait fedezhetjük fel.⁵ A gyűrűs és sugaras szerkesztés a korabeli európai nagyvárosok fejlesztési modelljeinek ötvözéséből alakult ki. A sugárutak Georges Eugène Haussmann Párizs-víziójából, a körgyűrű a bécsi városfal helyén kialakuló Ring példájából eredeztethető. Ezek a reprezentatív városformák a historizáló városépítészeti alapmotívumaivá váltak. Alternatív modellként Ildefonso Cerda hálós Barcelona-tervét említhetjük. A város fejlesztésére ugyanis nem a társadalom hierarchikus berendezkedését és szegregációját elősegítő centralizált elrendezést, hanem egy kiegyensúlyozott csomópontokból álló hálózatos tervet fektetett le. Mindez új perspektívát nyitott az urbanisztikában, és előkészítette a későbbi modern városépítészetet is. A századfordulóra egyre inkább jelentkeztek a városiasodás problémái. Megjelentek azok a mozgalmak, amelyek a nagyvárosok alternatíváját a természeti és a városi környezet ötvözésében keresték. Ezek közül az irányzatok közül kiemelkedik az angol várostervező, Ebenezer Howard kertvárosmozgalma. Az 1898-ban kiadott *To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform* című könyvével indította útjára az új kertvárosi életformát. A városrészeket zöldfelületekbe integrálva, alacsony intenzitású beépítéssel tervezte meg, ahol a lakosok számára a természetközeli vidék és a városi szolgáltatások egyaránt elérhetővé váltak. Ezek a tendenciák már a modern városépítészeti előfutárai voltak. A XX. század első felében kibontakozó Modern Mozgalom nemcsak az építészettel, de a városi léptékkal is kiemelten foglalkozott. A funkcionális város eszméjében az eltérő használatokat megkülönböztetve, tiszta övezetekre bontotta fel a település terét. Az analitikus szerkesztés a historizáló városépítészeti reprezentatív formáival szemben a beépítések funkcionális szempontjait helyezte előtérbe: a benapozást, a közleke-

1 PÁLFY Sándor: *Egy tanszék 80 éve. A BME Urbanisztika Tanszékének története (1929–2009)*. Bp., Terc, 2009

2 MEGGYESI Tamás: *A történeti települési táj / The Historic Urban Landscape = 4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat / Journal of Landscape Architecture and Garden Art*, 2011, 20–26.

3 ALFÖLDI György – BENKŐ Melinda – SONKOLY Gábor: *Managing Urban Heterogeneity. A Budapest Case Study of Historical Urban Land-*

scape = Reshaping Urban Conservation. The Historic Urban Landscape Approach in Action. Eds. PEREIRA RODERS, Ana, BANDARIN, Francesco, Singapore, Springer, 2019, 149–166.

4 SONKOLY Gábor: *Historical Urban Landscape*. New York, Palgrave Macmillan, 2009

5 A korszak városépítészeti eszmetörténetéhez és irányzataihoz lásd MEGGYESI Tamás: *A városépítészeti útjai és tévítjai*. Bp., Műszaki, 1985

A mai Szentimréváros a Gellérthegyről, 2023
Fotó: Wettstein Domonkos

dést és a zöld környezethez való hozzáfért. Mindez szorosán összefonódott a korszakban kibontakozó technológiai forradalommal és az életforma modernizációjával. Ugyanakkor egyik tendencia sem vált kizárólagossá, a századelő időszakában a historizáló városépítészet és az új tendenciák egy időben, egymást áthatva voltak jelen.

Bár Budapest belső kerületeinek kialakulásában elsősorban a XIX. századot uraló történeti városépítészet esz-köztárát ismerhetjük fel, az új városrészek, különösen Dél-Buda kialakulásában már az új tendenciák hatása vált dominánssá. Ez az időszak a városépítészet szakmatörténetében is meghatározó. Ekkor kezd mind a nemzetközi, mind a hazai gyakorlatban egyre inkább önálló diszciplínává válni. Ezt a folyamatot jelzi, hogy a Műegyetemen is ebben az időszakban, 1929-ben jön létre az önálló Városépítési Tanszék (a mai Urbanisztika Tanszék jogelődje) Warga László vezetésével. Mindez azonban nemcsak szakmatörténeti szempontból jelentős. A Műegyetem és Warga László Szentimréváros fejlődésében is fontos szerepet játszott.

Dél-Buda városfejlődésének történeti előzményei

A városszerkezeti tervek megismerése előtt érdemes áttekintnünk azokat a tényezőket, amelyek a terület fejlődését meghatározták.⁶ Kelenföld-Lágymányos (későbbi nevén Szentimréváros) városépítészet-történeti szempontból nagyon gyorsan, mindössze harmincöt-negyven év alatt jött létre. Geográfiai szempontból a városrész egy kelet felé megnyíló katlan, mivel északon és nyugaton a Gellért-hegy, a Sas-hegy és a budaörsi hegyek határolják. A Gellért-hegy hőforrásokban gazdag, ami a történelem folyamán kedvezett a fürdőkultúra kialakulásának. A hegy lábánál hagyományos tevékenység volt az agyagtégla-égetés. A mai Fehérvári út és Budafoki út környéke a XIX. században is még mocsaras, vízjárta terület volt. Ezzel szemben a Gellért-hegy megfelelő tájolásából adódóan déli lejtőin kedvezett a szőlő- és gyümölcsstermesztésnek. A környék utcanevei ma is árulkodók: Somlói, Villányi, Ménesi, Badacsonyi utca. Nem véletlenül települt át Pestről az Entz Ferenc alapította Haszonkertészeket

⁶ A helytörténethez forrásként szolgált: *A XI. kerület építészeti emlékei. II rész. XI. kerületi füzetek 5.* Szerk. HORVÁTH Edina, Bp., Etele Helytörténeti Kör, 1999; SEIDL Ambrus: *A Szent Imre város története*

és szellemiségének kialakulása. Szentimréváros története 2. Bp., Szentimrévárosi Egyesület, 1993

Képző Gyakorlati Tanintézet 1859-ben, amely innentől kezdve Kertész- és Vincellériskola néven működött. Ennek keretében alakították ki azt a kertet, amely Budai Arborétum néven ismert. Az intézmény többször átalakult, ma a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem részeként működik. A campuson folyik ma a tájépítés- és településmérnök-képzés. Mindez jól mutatja, hogy a terület fejlődésében a Műegyetem mellett egy másik szakmai műhely is meghatározóvá vált.

A városrész fejlődésének a vízpartrendezés, majd a vasúthálózat kiépülése adott lendületet. Az 1870-ben elfogadott X. törvénycikk rendelkezett a Fővárosi Közmunkák Tanácsa megszervezéséről és a Duna fővárosi szakaszának rendezéséről. A munkálatokat a Gellérthegy és a Lágymányos oldalán már a törvény elfogadását követően megkezdtek. Az építkezés kettős célt szolgált, egyrészt az állandó árvízveszély elhárítását, másrészt a város fejlődéséhez új építési területeket szerettek volna nyerni. A Duna menti gát kiépítésével azonban egy tó alakult ki a töltés mögött, ezt hívták a későbbiekben Lágymányosi-tónak, amelyet egészen a háború utáni évekig több ütemben töltöttek fel. Ezzel közel egy időben épült ki a vasúthálózat is a dél-budai területen. A Déli Vasút 1861-ben adta át az Adriát és a Balatont a fővárossal összekötő új vasútvonalát. A vasút városfejlesztő szerepét tovább erősítette a déli összekötő vasúti híd elkészülte és 1876-ban az Új Buda (mai Kelenföld) vasútállomás átadása. 1900-ban épült ki a Gellért tér és Budafok közt a HÉV-forgalom, ami tovább növelte a városrész vitalitását. 1901-ben készítette el a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a Gellérthegy parkosítási tervét.

A víz- és vasútépítés mérnöki munkálatai azonban közvetett módon egy új mérnöki intézmény számára is teret nyitottak. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1899-ben döntött a Műszaki Egyetem budai oldalra történő áthelyezéséről. A központi épületet 1902 és 1909 között tervezte a műegyetem építész tanára, Hauszmann Alajos, és ezzel egy időben a rakpartot is kiépítették az egyetem előtt. Az intézmény átköltöztetése nem csak építészeti szempontból határozta meg a városrész jövőképét. Az egyetem kollégiumok létrehozását inspirálta, 1910-ben létrejött a Szent Imre Kollégium, 1911-ben az Eötvös Kollégiumot is átköltöztették a Gellérthegy oldalába, miközben az oktatói kar révén egy új társadalmi réteg telepedett le a környéken. Mindez sajátos szellemi közeget alakított ki a kerületben, az értelmiség társadalmi életét erősítette a szerzetesrendek megtelepedése és iskola építése is.

Közigazgatási szempontból a terület fokozatosan önállóvá vált. 1873-ban még az I. kerület része volt a Várne-

gyed, Krisztinaváros mellett. A városrész a vasúthálózat kiépülése és a vízpartrendezés eredményeként a századfordulón gyors fejlődésnek indult. 1934-ben a korábbi nagy kiterjedésű kerületet felosztották, ekkor jött létre a XI. kerület és a XII. kerület. Előbbi a Szentimreváros, utóbbi a Mátyás király város nevet kapta. A háború után Budapest népessége jelentős növekedésnek indult a vidéki lakosság beáramlásával. Az 1949-ben kialakított új közigazgatási rendszerben huszonnégy új kerület jött létre, a XI. kerület pedig Lágymányos, Kelenföld és Albertfalva egyesítésével új lehatárolást kapott.

Városrendezési tervek

Az eszmetörténeti irányzatok hatását a települési táj eltérő léptékszintjein vizsgáljuk, először a városszerkezeti tervek koncepcióin, majd ezt követően a város beépítési mintázatain, végül az épületek formai kialakításán keresztül. Kelenföld városszerkezeti koncepcióinak tervezéstörténeti jelentőségét az adja, hogy Budapest egyetlen olyan kerülete, amely spontán fejlődés helyett tervezett elrendezés szerint alakult ki.⁷ Az első elképzelések már 1868-ban megfogalmazódtak, a főpolgármesteri hivatal megbízásából Varásdy Lipót főmérnök egy utcahálózati tervet készített. A terv hálós struktúrát vetített a területre. Ezt az alaphálót további tervváltozatokban fejlesztették. A fennmaradt alternatívák közül a C jelű terven az utcahálózatban egy körgyűrű jelent meg, a tengelykeresztben a fő útvonalakat kiszélesítették, a metszéspontokban pedig teresedések alakultak ki. Megjelenik a lóvasút körjáratának a nyomvonala is a Gellért tértől a Kelenföld vasútállomás és a Kopaszi-gátnál megjelölt kikötőt érintve. A tervváltozatot Spolarich Lajos szignózta 1871-es dátummal.

Egy másik szerkesztést mutat a D jelű tervváltozat, amely Adolf von Tóth aláírással, azonban dátum nélkül ismert. A tervező a Varásdy által kidolgozott utcahálózat szerkesztését elvetette, és helyette egy centrális pókháló struktúrát alakított ki az előző tervhez hasonló helyzetben felvett középponttal. Mindez szervezettebb rendszerben egyesíti a hálós rasztert és a centrális elrendezést. A hálózatban meghatározók a széles sugárutak, egyes csomópontokban pedig teresedések tűnnek fel. A terven nagyvonalú parkosítás és összefüggő zöldfelületi rendszer látható. A beépítések elsősorban szabadon álló házak mintázatát mutatják. Az intenzív zöldfelületi rendszerbe ágyazott szabadon álló beépítéssel egy korai kertvárosi vízió jelenik meg.

⁷ A városszerkezeti és szabályozási tervek történetének forrása GERLE János: *A kerület építészet a századfordulón = A XI. kerület építészeti emlékei. i. m.* (1999), 13–18.

Ez a gondolat elébe ment az európai tendenciáknak, hisz Ebenezer Howard csak jóval később, a századfordulón publikálta kertváros-koncepcióját. Ugyanakkor a tervekben közös motívumként megjelenő centrális-hálós elrendezés egyszerre utalt a történeti városépítészet motívumaira, a központra és a védelemre, miközben a kiterjesztett háló a terület kiegyensúlyozott belakását szolgálta. A tervek már nem a bécsi és párizsi modellből egyesített gyűrűs-sugaras rendszert követték, hanem egy újszerű, kora modern hálós rendszert. Ennek előképét a Cerdà-féle Barcelona-tervben fedezhetjük fel. Kérdés persze, tudatos átvételről van-e szó vagy inkább ösztönös innovatív elképzelésről.

Végül 1876-ban fogadták el a szabályozási terv hivatalos változatát. Ez a verzió a korábbi tervváltozatok motívumaiból állt össze. Alkalmazta a korábban Varády Lipót által kidolgozott hálózatos szerkesztést, és egyes helyzetekben átvette a parkosítás gondolatát is. A teresedéseknek pedig, amelyek a korábbi változatokban is rendre megjelentek, karakteres íves térfalakat alakított ki. A tervet később többször átdolgozták, így nem valósulhatott meg tisztán az eredeti koncepció. Egyes szerkezeti elemei ugyanakkor ma is jellemzik a városrész szerkezetét. Ilyen karakteres elemnek tekinthetők a sugárutak (Bartók Béla út, Karolina út, Bocskai út, Október huszonharmadika út, Irinyi József utca, Karinthy Frigyes út), valamint a csomópontokban kialakított íves térfalú teresedések (például Móricz Zsigmond körtér, Kosztolányi Dezső tér). A város szerkezetében tehát eltérő tendenciák ötvöződtek: a historizmusból átöröklött tágas városi térsorok a reprezentáció helyett a város funkcionális működését szolgálták, miközben a tengelyekre ráfűződő kiegyensúlyozott hálós struktúra a modernitás felé való nyitásként jelenik meg.

A beépítési mintázatok és a városszövet kialakulása

A terület részletes szabályozási terveinek elkészítése és a beépítés kialakítása már a XX. század első felében valósult meg, és Warga László nevéhez köthető.⁸ Warga több szálon is kötődött a negyedhez. Az egyetemi képzést a Duna-parton álló Műegyetem épületében végezte el, majd sok más műszaki értelmiségéhez hasonlóan itt is épített házat a Gellérthegyen. A városrész rendezési tervének kidolgozásában is részt vett, majd az egyetemen a Városépítés Tanszék megszervezésében és irányításában is szerepet kapott.

Warga László 1910-től a Főváros Városrendezési Alosztályán számos rendezési tervet készített, elsősorban olyan területekre, amelyek a közlekedés szempontjából

is kiemelt jelentőségűek voltak. 1913-ban készítette el Kelenföld rendezési tervét. A munkája során a közlekedés és a városszerkezet kapcsolata foglalkoztatta, ami már egyfajta kora modern szemléletre utal. A rendezési tervben a korábban már ismertetett hálós rendszert alkalmazta, a csomópontokban karakteres kör alakú térformákkal jelölte ki az alközpontokat. A Duna-parton a világkiállítás céljára egy barokkos, reprezentatív térsort alakított ki. Érdekesség, hogy a rendszerváltást követően szintén ezt a területet jelölték ki az expo számára, a posztmodern térbeli szerkesztés pedig szintén a historikus városépítészet klasszikus formáiból merített inspirációt. Bár Warga szemléletében a historikus építészethez kötődött, és reprezentatív városépítészeti gesztusokat is megfogalmazott, mégis erőteljesen hatottak rá az új évszázad modernizációt előtérbe helyező városszemléi. Nagy hangsúlyt helyezett a funkcionális városszervezésre, a közlekedési hálózatok, a korszerű beépítési formák kialakítására. Megoldásai külföldi kiállításokon is megjelentek, amelyekkel nemzetközi elismerést is szerzett. Ugyanakkor Warga tervei még nem tekinthetők modern városépítészeti terveknek, későbbi megoldásai is távolságot tartottak a kibontakozó modern építészettől, miközben egyre inkább hatott rá a modernitás racionális, funkcionalista szemlélete.

Jelentős szerepet vállalt az európai tendenciákban megjelenő, korszerű beépítési formák meghonosításában. Míg Pálóczy Antal városrendező az angolos sorház beépítési mintázatot kívánta itthon elterjeszteni, Warga terveiben elsőként alkalmazta a csatlakozó udvaros, keretszerű beépítést. Az új beépítési forma felülírta a korábbi szabályozásban rögzített, körülépített udvaros elrendezést. Míg a pesti oldalon a hagyományos tipológiát követő bérházak mindegyike egy saját, kis méretű belső udvar köré szerveződött, amely a benapozás lehetőségét jelentősen beszűkítette, addig az új modell már a hátsó szárnyak elhagyásával számolt, és a tömbön belül egyetlen, nagy udvar köré szervezték az épületeket. Az egyes telkeken csak az utcafrontot építették be, a körfolyosós elrendezést a fogatolt lépcsőházak zárt rendszere váltotta fel. A Szentimreváros kiépülésénél épp ezt az átalakulást figyelhetjük meg. A belső, Gellért tér felé eső területeken még több, hagyományosan körülépített udvaros elrendezést láthatunk, de ahogy haladunk dél felé, a beépítési formák átalakulnak. Megjelennek az úgynevezett francia-udvaros megoldások, ahol a kedvezőbb benapozás érdekében az utcai homlokzatok egyes szakaszait visszahúzták, hogy nagyobb felületeken több ablakot nyithassanak a nap felé. Több helyen az egész tömböt keresztülvágták egy belső utcával a kedvezőbb benapozás érdekében.

⁸ Warga László munkásságának forrásához lásd PÁLFY: *i. m.* (2009).

Máshol tekervényes, lendületes homlokzati elrendezés alakult ki a felületnövelés érdekében. A korszak art déco építészetére jellemző dinamikus formák nemcsak az építészeti részletekben, hanem az épület egészét áthatva a tömegelrendezésben is megmutakoztak. Tovább haladva dél felé az újabb, két háború közti beépítések esetében már a Warga-féle rendezési tervben propagált tágas, csatlakozó udvaros elrendezésekkel találkozhatunk. Ezzel a folyamattal egy időben a Gellérthegy oldalát is kezdték egyre sűrűbben beépíteni. A hagyományos polgári villa-építészet mellett megjelentek a társasházakhoz hasonló, több lakóegységből álló társasvillák is. Mindez egy társadalmi átalakulással párhuzamosan zajlott. Az új városrészben ugyanis elsősorban az egyetem vonzáskörzetében megtelepedő értelmiségiek vásároltak lakást. Ez a polgári réteg már egy önállóbb, komfortosabb elrendezést igényelt, miközben a korábbi bérházmodell differenciált lakásmínőségeire épülő összetett társadalmi rétegzettség nem alakult ki.

Warga a későbbiekben egyes területek rendezésével részletesebben is foglalkozott, tervet készített például a Tabán és a Duna-part rendezésére is. Kiemelt figyelemmel foglalkozott a zöldfelületekkel, különösen a Gellérthegy értékeivel és a Feneketlen-tó helyének hasznosításával. Az

ő érdeme a később Mőcsényi Mihály által megtervezett tó körüli park lehetőségének megteremtése. Összességében elmondható, hogy városrendezési szemléletében több olyan előremutató gondolatot is felvetett, amelyhez hasonlókat később, a Modern Mozgalom által 1933-ban elfogadott Athéni Charta is megfogalmazott. Kiemelt figyelmet fordított a táji adottságokra és a természeti környezetre, a zöldfelületi rendszer előtérbe helyezésére, valamint a differenciált funkcionális övezetek kijelölésére, a közlekedési hálózatok megszervezésére és a megfelelő benapozottságot biztosító telekosztás kialakítására.

Építészeti irányzatok az épületek megformálásában

A városszerkezet és a beépítési mintázatok léptékszintjein megfigyelhetjük már a plurális eszmetörténeti időszak összetett hatásmechanizmusát, ami kirajzolja a klasszikus városépítészet és a modernitás közti átmenet folyamatát. Mindez az építészeti léptékben is megjelenik. Szentimreváros utcáin sétálva a századelő világa és a két háború közötti időszak változatos homlokzatképzéseit figyelhetjük meg. Az építészeti formálásban lezajló változások azonban komplexebbek. A beépítési mintázatok kapcsán már

Szentimreváros
Bartók Béla út,
2023
Fotó:
Wettstein
Domonkos

érintettük az új csatlakozó udvaros elrendezés kialakulása mögött felsejlő társadalmi változásokat. A szűkös bérházakat egy új modellt, a társasházak váltották fel.⁹ A polgárság autonóm társadalmi berendezkedéséből adódóan már elsősorban a saját tulajdonú lakásokat keresték. A társasházak komfortos lakásai jellemzően fogatolt lépcsőházakból vagy a tágas belső udvarra néző folyosókról nyíltak. A belső elrendezésük a polgári életvitelhez alkalmazkodott, és a korszakban elérhető modern közműszolgáltatásokat is beépítették.

Az épületek tervezői közül ki kell emelnünk a kerülethez személyesen is kötődő Fischer Józsefet.¹⁰ Az építész műterme a Kosztolányi Dezső tér 12. számú házban működött. Pályája elején építőmesterként részt vett a Szent István-bazilika építésén, ezt követően Párizsban tanult. 1905-ben Detoma Alfonzzal, a korszak kiemelkedő műmárványkészítő mesterével közös vállalkozást alapított, és épületek tervezésével foglalkozott. Épületei a XX. század első felének stíluspluralizmusát és átmeneti formálását mutatják. A történeti építészet formái fokozatosan letisztulnak, és bár a finom tagozatok később is jellemzik épületei részletekét, egyre inkább közelít a modern építészet szerkesztéséhez. Formakincsére a korszak különböző irányzatai hatottak, például Fischer mellett dolgozott ebben az időben a nemzeti romantikus irányzat képviselője, Jánszky Béla is.

Fischer József komplex szemléletére jellemző, hogy nemcsak tervezéssel, de ingatlanfejlesztéssel is foglalkozott. Érdekeltek a gazdasági és társadalmi kérdések is, épp ezért a gazdasági válság idején reformprogramot dolgozott ki, amelyben a beruházási javaslatok mellett az elszegényedett társadalmi rétegek támogatására is felhívta a figyelmet. Nemzetközi tájékozottságát mutatja, hogy folyamatosan követte az európai lakásépítési folyamatokat, 1908-ban részletes beszámolót tartott a Magyar Építőmesterek Egyesületében a német lakásépítésről. A szakmagyakorlásnak ez a komplex felfogása jól illeszkedett a városrész polgári világához. A társasházépítés ösztönzője és a műfaj propagálója volt, a városrész több lakótömbjének kialakításában nemcsak tervezőként, de, mint említettem, ingatlanfejlesztőként is részt vett. Tevékenysége nagyban hozzájárult a frissen kiépülő kerület kiegyensúlyozott építészeti színvonalához.

A város építésze mellett a közösségi élet is formálódott. A szentimrévárosi házak lakói sajátos társadalmi atmoszférát alakítottak ki a városrészben. Az egyetemi oktatók mellett az értelmiség más rétegei is megtelepedtek, köztük számos művész, alkotó vagy a műszaki egye-

tem közelségét kereső ipari szakember. A családok gyermekei számára fokozatosan kiépültek az iskolák, köztük a kerület összképében ma is meghatározó felekezeti intézmények: a Szent Imre és a Szent Margit Gimnázium. Az állandó lakosok mellett a kollégiumokba beköltöző diákok is hozzájárultak a kerület pezsgő társadalmi életéhez. A középosztály a környezet fenntartására is gondot fordított. 1893-ban megalakult a Gellért-hegy Barátai Egyesület, amelynek célja a környezet rendezése és kultiválása volt. Mindez jól mutatja a korabeli polgári társadalom alulról építkező, önkéntes részvételét a közügyek és közterületek kezelésében.

Összegzés: a városi táj eltérő léptékszintjei

A háborút követő években a városrész tovább fejlődött. Lágymányoson elindult a lakótelepek építése, az 50-es években még a klasszicizáló építészethez visszanyúló szocialista realizmus jegyében reprezentatív keretes beépítéseket alakítottak ki, majd az ideológiai kényszer feloldása után a modern építészet elvei szerint már a benapozáshoz tisztán alkalmazkodó sávok beépítéssel tervezték a lakóépületeket. Mindez már a modern építészet térnyerését mutatja. Ahogy az elemzés eltérő léptékszintjein láthatuk, a századelő plurális eszmetörténeti hatásmechanizmus a városrendezésben, a beépítési mintázatokban és az építészeti formákban is megmutatkozott. A klasszikus és a modern eszmék közti átmenetben fokozatosan helyeződtek át a tervezés értékhangsúlyai. Ez az átrendeződés azonban nem éles váltásokat, hanem szerves átalakulási folyamatot mutat, amely a városrész építési periódusában is kirajzolódik. A beépítési mintázatok evolúciós folyamatában a fény jelentette a motivációt. Az épületek fény felé fordulása, a lakások modernizációja háttérben a korabeli társadalom átrendeződése áll. A polgári rétegek szerepvállalása egy alulról építkező civil társadalom képét alakította ki. Ez az alulról építkezés a városkép analógiájában is megjelenik. Az egymás mellett felépülő, saját tulajdonú lakásokból álló társasházak együttese formálta azt a sajátos városképet, amely a korabeli eltérő eszmetörténeti irányzatok közt kiegyensúlyozott minőségével hozott létre koherens összképet. A kerület civil társadalma ma is pezsgő életet ad a városrésznek. Az örökségvédelemben bevezetett történeti városi táj koncepciójában is kiemelt szerep jut a lokális civil társadalom nézőpontjainak. Szentimréváros közelmúltbeli megújulása, a közterek, kulturális terek újraértelmezése épp ennek a lokális perspektívának az identitásteremtő szerepét mutatja.

⁹ FERKAI András: *A társasház, mint a budapesti lakóházépítés megújításának egyik módja = Úr vagy megélt tér. Építészettörténeti írások.* Szerk. FERKAI András, Bp., Terc, 2006, 103–123.

¹⁰ GERLE: *i. m.* (1999)